

UOT 327

BEYNƏLXALQ TƏŞKİLATLAR VƏ YENİ BEYNƏLXALQ DÜZƏNİN FORMALAŞMASINI ŞƏRTLƏNDİRƏN AMİLLƏR

f.ü.f.d. Məhəmməd Əkbərov
Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyası

Xülasə. XX əsrin sonu – XXI əsrin əvvəlləri dünyada baş verən köklü siyasi proseslərin, beynəlxalq münasibətlərin, beynəlxalq hüququn məzmun və mahiyyətinin, dünya siyasətinin ənənəvi prinsiplərinin radikal dəyişikliklərə məruz qalması planetin siyasi həyatının əsas subyektləri olan milli dövlətlərin öz suveren hüquqlarından təcridən məhrum edilməsi və dünyanın yeni nizamının yaranması ilə səciyyəlidir. Məqalədə beynəlxalq təşkilatların bu istiqamətdəki fəaliyyəti nəzərdən keçirilir, yeni beynəlxalq düzənin xarakterik xüsusiyyətləri təqdim edilir.

Açar sözlər: qloballaşma, beynəlxalq təşkilatlar, beynəlxalq düzən, funksiya, transmilli korporasiya.

Giriş

Bu gün qloballaşma şəraitində dövlətlər ciddi dəyişikliklərə məruz qalır. Bir çox müəlliflər qeyd edirlər ki, müasir dövlət ətraf mühitin qorunması, iqtisadi artımın təminatı və digər sahələrdə fərdi şəkildə kifayət qədər səmərəli fəaliyyət göstərə bilmir. Dövlətlə yanaşı, bu məsələlərdə QHT-lər, hökumətlərarası təşkilatlar, müxtəlif hərəkatlar fəal iştirak etməyə başlayırlar. Onlar dövlətlərin fəaliyyətini məhdudlaşdırmaq və nəzarət yolu ilə beynəlxalq mühitə təsir edir, dünya səhnəsində rollarını getdikcə artırır. Müasir dünyada dövlətlər bir tərəfdən beynəlxalq təşkilatlar və institutlarla hesablaşmağa (suverenliyin “yuxarıdan” məhdudlaşdırılması), digər tərəfdən beynəlxalq səhnəyə fəal şəkildə çıxan, ticari, mədəni və digər münasibətləri inkişaf etdirən dövlətdaxili regionlar, meqapolisləri də nəzərə almağa (suverenliyin “aşağıdan” məhdudlaşması) məcburdurlar. Bundan başqa, dövlətlər beynəlxalq siyasi proseslərin digər iştirakçılarının da ehtiyac və maraqlarını nəzərə almalıdırlar. Qloballaşma şəraitində dövlət cəmiyyətin siyasi təşkilatlanmasının əsas forması, dünya səhnəsinin əsas aktoru olaraq qalır. Eyni zamanda, dəyişir, inkişaf edir, yeni şərtlərə uyğunlaşır və onları özünə uyğunlaşdırır. Yox olmur, sadəcə “milli dövlət-suverenlik” anlayışının dəyişməsi və dolğunlaşması baş verir. Əsas problem ondan ibarətdir ki, bu inkişaf hansı xətlə davam edəcək, dövlət özünü günbəgün daha çox təsdiqləyən qloballaşma və dünya siyasi sisteminin digər iştirakçıları ilə necə əlaqə quracaq.

Beynəlxalq təşkilatların funksiyaları

XX əsrdə baş verən iki dünya müharibəsi beynəlxalq münasibətlərin tənzimlənməsində ciddi çatışmazlıqların olduğunu üzə çıxardı. Bir sıra dövlətlər yenə də güc mövqeyindən çıxış edərək öz maraqlarını təmin etməyə, imperiya ambisiyalarını irəli sürməyə çalışırdılar. Yaranmış vəziyyətdən çıxmaq üçün Birinci Dünya müharibəsindən sonra Millətlər Liqası, İkinci Dünya müharibəsindən sonra isə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı yaradıldı. Bu cür dəyişiklik bütövlükdə qlobal miqyasda baş verən geosiyasi transformasiyalarla birbaşa bağlı idi. Nəhayət, keçən əsrin 80–90-cı illəri dünya siyasətində dönüş nöqtəsi oldu. İki böyük geosiyasi, siyasi, hərbi və iqtisadi gücdən biri olan SSRİ və onunla bərabər sosialist düşərgəsi dağıldı. Həmin məqamda geosiyasi nəzəriyyələrdə də ciddi dəyişikliklər müşahidə olundu. Problemin maraqlı və əhəmiyyətli tərəflərindən biri ondan ibarətdir ki, aparılan tədqiqatlarda BMT-nin sürətlə dəyişən geosiyasi situasiyada beynəlxalq münasibətlər sistemini tənzimləyən başlıca təşkilat olduğu birmənalı vurğulanırdı. Bir sıra araşdırmalarda isə BMT-nin strateji əhəmiyyətinin daha da artdığı ayrıca əsaslandırılırdı [1].

Beynəlxalq təşkilatlar beynəlxalq hüququn törəmə subyektidir, onların beynəlxalq-hüquqi subyektivliyi funksional xarakter daşıyır. Beynəlxalq təşkilatların aşağıdakı əlamətləri vardır:

- a) müqavilə əsasında yaradılır;
- b) müvafiq təşkilati struktura malikdir;
- c) müəyyən məqsəd və vəzifələri vardır;
- ç) beynəlxalq hüquq və öhdəliklərə malikdir.

Beləliklə, beynəlxalq təşkilat – müəyyən məqsədləri həyata keçirmək üçün beynəlxalq müqavilə əsasında yaradılmış, daimi fəaliyyət göstərən, müvafiq orqanlar sistemində, eləcə də üzv-dövlətlərin hüquq və öhdəliklərindən fərqli hüquq və vəzifələrə malik dövlətlər birliyinə deyilir.

Beynəlxalq təşkilatların aşağıdakı növləri vardır:

I – üzv-dövlətlərin əhatə dairəsinə görə:

1) universal təşkilatlar (Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, Beynəlxalq əmək təşkilatı, YUNESKO və b.).

2) regional təşkilatlar (Avropa Şurası, İslam konfransı təşkilatı, Amerika dövlətləri təşkilatı və b.).

II – malik olduqları səlahiyyətlərin həcminə və xarakterinə görə:

1) ümumi səlahiyyətə malik təşkilatlar (Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, ATƏT, Amerika dövlətləri təşkilatı və b.).

2) xüsusi səlahiyyətə malik təşkilatlar (Ümumdünya ticarət təşkilatı, Beynəlxalq əmək təşkilatı, Ümumdünya səhiyyə təşkilatı və b.).

III – təşkilata daxilolma qaydasına görə: açıq təşkilatlar (istənilən dövlət onların üzvü ola bilər) qapalı təşkilatlar (bu təşkilatın üzvlüyünə qəbul təsisçi dövlətlərin dəvəti ilə həyata keçirilir; məsələn, NATO).

Beynəlxalq təşkilatlar, bir qayda olaraq, aşağıdakı funksiyaları həyata keçirir:

1) Normayaratma funksiyası: beynəlxalq hüquq normalarının yaradılmasında və dövlətlərin normayaratma prosesində iştirak edir.

2) Məcəllələşdirmə funksiyası (BMT Nizamnaməsinin 13-cü maddəsi).

3) İnformasiya funksiyası: təşkilatın fəaliyyətinin məqsədlərinə və əsas istiqamətlərinə aid sənədlərin nəşrini təşkil edir: aktual beynəlxalq məsələlərə dair xüsusi materiallar (məruzələr, icmalar, referatlar) nəşr edir.

4) Nəzarət funksiyası: müvafiq beynəlxalq hüquq normalarının dövlətlər tərəfindən yerinə yetirilməsinə, bəzi hallarda bu məqsədlə yaradılmış xüsusi orqanlar vasitəsilə nəzarət edir.

5) Operativ funksiyalar (öz sərəncamında olan insan və maddi resursların köməyi ilə müəyyən vəzifələri özü həyata keçirir: məsələn, beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin qorunması üzrə BMT əməliyyatları; BMT və ixtisaslaşdırılmış təsisatlar tərəfindən inkişaf etməkdə olan ölkələrə texniki yardım göstərilməsi; kommersiya-istismar fəaliyyəti, maliyyə əməliyyatları və s.). Hər bir beynəlxalq təşkilat öz təşkilatdaxili münasibətlərini, yəni təşkilatla heyət və ya təşkilatın orqanları arasındakı münasibətləri nizama salmaq məqsədilə müəyyən hüquqi normalar qəbul edir.

Praktiki siyasətin formalaşdırılması prosesində beynəlxalq təşkilatların əsas funksiyası status-kvo siyasətinin prinsiplərinə uyğun olaraq inkişaf edən milli dövlətlərin xarakterini transformasiya etmək və onların iqtisadi, siyasi sistemləri üzərində hakimiyyət resurslarını qoruyub saxlamaqdan ibarətdir. Beynəlxalq münasibətlər sisteminin problemlərinə kompleks şəkildə yanaşdıqda aydın olur ki, mövcud problemlər dövlətlərin strateji maraqları kateqoriyasına daxildir və bu problemlərin həlli üçün ideologiya və milli maraq qarşılıqlı formada konstitusionalizm prinsipinə uyğun olaraq inkar edilməlidir. Lakin İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı mərhələ üçün qalib dövlətlərin formalaşdırdığı beynəlxalq sistemdə ideologiya və milli maraq əksinə milli siyasət prioriteti hesab olunurdu. Xüsusilə liberalların irəli sürdüyü liberal demokratiya və sərbəst bazar iqtisadiyyatı sistemi inkişaf etmiş kapitalist sənaye dövlətlərinin maraqlarına uyğun proses idi. Nəticədə, bu sistemi qəbul etməyən digər qütb, Qərbin irəli sürdüyü prinsiplərə pozitiv reaksiya verməmişdir. Xüsusilə liberalların irəli sürdüyü kapitalın suverenliyi prinsipi tələ kimi qiymətləndirilirdi. Liberalistlərə görə, dövlətin suverenliyi kapitalın suverenliyi ilə müqayisədə daha az əhəmiyyətlidir. Deməli, dövlətin suverenliyi kapitalın suverenliyi ilə əvəz oluna bilər. İlk öncə qeyd etmək lazımdır ki, qlobal iqtisadiyyatın harmonik inkişafı indiki şərtlərdə mümkün deyil.

Çünki çoxqütblü sistemdə qlobal problemlərə münasibətdə dövlətlər beynəlxalq sistemin qüvvələri arasında iqtisadi inkişaf reallığını nəzərə almalı olur. Bu zaman inkişaf etməkdə olan dövlətlər öz iqtisadi sistemlərinin inkişaf etdirmək müstəvisində xarici kapitala ehtiyac duyur. Nəticədə, xarici kapitalın tələbləri və daxili bazarın idarə olunması prinsipi və ya kapitalın daxili qaydada transformasiyası korporasiyaların tələb etdiyi qaydada tənzimlənir. Bu prosesdə dövlətlər iki istiqamətdə risk alır. Birincisi, dövlət bütün istiqamətlərdə özəlləşdirmələr aparır. Strateji müəssisələr özəlləşdirilir və bu proses dövlətin gəlirlərini korporasiyaların gəlirləri ilə müqayisədə ikinci planda saxlayır. Yəni kapitalın transformasiyası dövlətin iqtisadi strategiyaları ilə müqayisədə idarə olunmur. İkincisi, transmilli korporasiyaların daxili siyasətə təsiri reallaşır. Dünya siyasətində mənfəətpərəstlik dövlətlərin siyasi seçimlərindən və demokratik prinsiplərə münasibətindən asılı olan əsas amildir və hər bir dövlət öz milli maraqlarını maksimum mənfəət prinsipi əsasında irəli sürür.

Yəni güclü siyasi sistemə malik olmayan dövlətlərin daxili təhlükəsizlik sistemi xarici kapitalın təsirləri ilə müqayisədə zəif amil kimi çıxış edir. Nəticədə, bu realıq özünü həm daxili siyasətdə, həm də geosiyasi müstəvidə hiss etdirir. Yəni dövlətin suverenliyi kapitalın təhlükəsizliyi ilə müqayisədə ikinci plana keçir. Belə bir vəziyyətdə asılı dövlətin radikal addımlar atması olduqca riskli proseslərə zəmin yarada bilər. Ancaq bir sıra neoliberalist çoxqütblü sistemdə qlobal təhlükəsizliyin təmin oluna biləcəyinə inanır. Məsələn burasındadır ki, beynəlxalq sistemdə qüvvələr dəyişkəndir. Qüvvələrin potensialı, eyni zamanda onların xarici siyasət strategiyasına təsir edir. Bu zaman demokratiya milli dövlətin maraqlarının təşkili prinsipinə maneə törətmir. Şübhəsiz, demokratik rejimlər strateji addımlarını qarşı tərəfə tətbiq edərkən beynəlxalq hüquq prinsiplərini nəzərə almalı olur. Lakin İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı mərhələdə baş verən müharibələr, əsasən, demokratik ölkələr tərəfindən aparılmışdır. Bu fakt bir daha sübut edir ki, beynəlxalq hüquq müharibənin qarşısının alınmasında ciddi rol oynamır. Paralel müstəvidə demokratik standartların qlobal səviyyədə yayılması prosesində inandırıcı görsənmir. Çünki demokratik standartlar ölkələrin ideoloji mövqeyini, sosial-iqtisadi sistemlərini, xüsusiyyətlərini, sivilizasiya proseslərini və mövcud münaqişələri nəzərə almır.

Nəticədə, bu parametrlərin hər biri funksional xarakter daşıdığından demokratiya və dəyərlər nöqtəyi-nəzərindən fundamental problemlər olaraq qalır. Bütün bunların fonunda liberal sosial demokratlar inanırlar ki, insanlar özlərini təkmilləşdirərək bütün problemlərin öhdəsindən gələ bilər [2]. Nəzərə alsaq ki, qlobal siyasətdə kolasiyaların statusu bəzən onların real niyyətinin mahiyyətini izah edir, onda nikbin olmaq üçün heç bir ciddi əsası yoxdur. John J.Mearsheimer qeyd edir ki, çoxqütblü sistem dövlətlər arasında güc nisbətini qoruyub saxlayır və potensial hegemonluğun qarşısını alır [3]. Lakin bu yanaşma real siyasətdə nisbi anlayışıdır. Çünki dövlətin marağı gücün xarakterindən asılı olaraq dəyişir və bu proses arxaikdir. Çünki neoliberal kapitalizmin kollektiv təhlükəsizlik konsepsiyasına görə dövlətin suverenliyi kapitalın suverenliyindən aşağıda durur. Bu isə liberalizmin gizli niyyətini önə çıxarır. Əgər dövlət beynəlxalq sistemdə iqtisadi faktorlar kontekstində strateji üstünlük əldə etmək istəyirsə, onda belə bir dövlət maksimum iqtisadi təhlükəsizliyə zəmanət verməlidir. Bu zaman daxili iqtisadi sistemin liberallaşması ilə bərabər beynəlxalq iqtisadi əlaqələr rəşional prinsiplər əsasında qurulmalıdır. Yəni iqtisadi təhlükəsizlik kompleks təhlükəsizlik sisteminə istinad etmədikcə ümumi iqtisadi inkişafa nail olmaq mümkün deyil. Bu kontekstdə müasir dövrün beynəlxalq sistemi iqtisadi amillərdən asılıdır. Bu elə bir sistemdir ki, onun xarakteri iqtisadi amillərdən kənarında təhlil oluna bilməz. Xüsusilə, informal və periferik imperiya sistemi kontekstində iqtisadi amillər inkişaf etmiş kapitalist sənaye dövlətlərinin strateji maraqlarını formalaşdırır. Beləliklə, dünya dövlətləri arasında gedən iqtisadi rəqabət elə bir motivasiyadır ki, bu zaman bütün dövlətlər beynəlxalq sistemdə rəqibdir.

Xüsusilə, qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq təşkilatların, transmilli korporasiyalar və s., institusional qurumların yaradılmasında da əsas məqsəd elə budur. Beləliklə, idealist nəzəriyyənin irəli sürdüyü bu prinsip dövlətlərarası münasibətlərin tənzimlənməsinə mənfəət təsir edir. Çünki beynəlxalq təşkilatların və transmilli korporasiyaların, qeyri-hökumət təşkilatlarının məsuliyyəti siyasi coğrafiya prinsipindən nəzərə alınır. Bu o, deməkdir ki, bütün regional münaqişələrin əsas iştirakçısı milli dövlətlərdir və bu tip münaqişələr, yalnız, milli dövlətlərin qarşılıqlı siyasi maraqlarının nəzərə

alınmasını tələb edir. Ümumiyyətlə, milli dövlətin xarici siyasətini müəyyən mənada həmin dövlətin siyasi iradəsi təşkil edir. Deməli, liberalların irəli sürdüyü beynəlxalq siyasət konsepsiyasının qeyri-hökumət təşkilatlarının, beynəlxalq təşkilatların və s. transmilli korporasiyaların dövlət bürokratiyasından müstəqil, hətta dövlətin iradəsinin əleyhinə olaraq qərarverici orqanlar kimi qəbul olunması və ya “dövlət statusunda” beynəlxalq münasibətlər sistemində (BMS) dövlətlərin siyasi fəaliyyətinin təşkili prosesinə cəlb olunması, və nəhayət milli dövlətin iradəsini nəzərə almaması qlobal sistemdə anarxiyanı konsepsiyalaşdıran digər bir amildir. Heç bir beynəlxalq təşkilat dövlətin funksiyasını həyata keçirə bilməz.

Dövlətin funksiyası onun maraqlarının müdafiə sistemini xarakterizə edir. Bu zaman dövlət mümkün olan bütün hərbi, iqtisadi, siyasi-diplomatik vasitələrdən istifadə edərək beynəlxalq siyasətdə öz mövqeyini müdafiə edir. Yəni dövlətin beynəlxalq sistemdəki funksiyası suverenliyin, iqtisadi-siyasi maraqların qorunması prinsipinə söykənir. Belə bir şəraitdə məntiqlə BMS heç bir dövlətdənkənar aktor milli dövlətin funksiyasını öz üzərinə götürə bilməz. Məsələn, müasir dövrdə İsrail – Ərəb münaqişəsi fonunda Yaxın Şərqdə çox dərin kökləri olan münaqişə modeli var. Bu münaqişə modeli BMS xarakterini formalaşdıran və ya BMS əsas problemi kimi mövcud olan qlobal münaqişə tipidir. Belə bir şəraitdə BMT və digər institusional təşkilatlar İsrail – Fələstin münaqişəsini bu dövlətlərin iradəsindən kənarında həll edə bilməz. Çünki bu elə bir situasiyadır ki, onun tənzimlənməsi prosesi hər iki tərəfin maksimum razılığı əsasında olmalıdır.

Beləliklə, beynəlxalq təşkilatlar daha çox müşahidə funksiyasını yerinə yetirir. Lakin XXI əsrin problemlərinə reaksiya daha lokal və prinsiplial olmalıdır. Çünki XXI əsrin problemləri sürətli və dinamikdir. Belə bir şəraitdə dövlətlər arasında münaqişəyə operativ müdaxilə strategiyası vacibdir. Beynəlxalq sistemdə elə bir təhlükəsizlik modeli təsis edilməlidir ki, bu təhlükəsizlik prinsip olaraq, qüvvələrin təhlükəsizliyinə deyil, onların davranışına nəzarət edə bilsin. Hər bir subyekt öz davranışına görə beynəlxalq sistemdə məsuliyyət daşmalıdır. Lakin bütün hallarda bu proses qüvvələrin bərabərliyi səviyyəsində həyat qabiliyyətlidir.

BMS beynəlxalq təşkilatların missiyası daha çox tövsiyə xarakterlidir. Bu isə digər bir problemdir. XXI əsrdə qloballaşma prosesində beynəlxalq sistemin əsas institutları eyni zamanda icraedici funksiya daşmalıdır. Yəni beynəlxalq təşkilatlar lazım olan anda dövlətlərin iradəsindən asılı olmayaraq, beynəlxalq münaqişələrə müdaxilə edə bilməlidir. Belə bir sistem müəyyən mənada beynəlxalq təşkilatın funksiyasını artırır. Lakin beynəlxalq təşkilatın ordusu və hərbi iqtisadi strukturları olmadığından bu ideya praktiki siyasətdə mümkün deyil. Deməli, BMS problemi, eyni zamanda beynəlxalq təşkilatların struktur funksiyası ilə bağlıdır. Qlobal təsisatlarda, beynəlxalq təşkilatlarda əsas söz sahibi neoliberal iqtisadi sistemlərdə təşkil olunmuş iri sənaye dövlətləridir. Bu isə bir daha sübut edir ki, klassik kapitalizm dünya dövlətləri arasında münaqişənin əsas səbəbidir.

Yeni beynəlxalq düzənin formalaşmasını şərtləndirən amillər

Hazırda mütəxəssislər dünya siyasətinin bir qarışıqlıq içində olduğunu vurğulayırlar. Xüsusilə, Yaxın Şərqdə baş verən hadisələrin meydana gətirdiyi problemlər qlobal geosiyasi mənzərəyə ciddi təsir edir. İndi aydın görünür ki, dünyanın geosiyasi nizamı böyük təhlükə qarşısındadır. Mövcud tənzimləmə və idarəetmə mexanizmləri əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi, səmərəli deyil. Böyük dövlətlər öz güclərindən ifrat dərəcədə faydalanmağa, dünya əhəmiyyətli məsələləri öz maraqlarına uyğun həll etməyə çalışırlar. Həmin aspektdə daha çox ABŞ, Avropanın böyük dövlətləri (Böyük Britaniya, Fransa və Almaniya) və Rusiya fəallıq göstərir. Hələlik Çinin mövqeyi təmkinlidir. Pekin beynəlxalq ziddiyyətlərə qarışmır, lakin passiv mövqə də tutmayıb. Çin əsas olaraq Asiya – Sakit Okean hövzəsində aktiv geosiyasi-hərbi addımlar atır, ələlxüsus Cənubi Çin dənizi regionunda kifayət qədər fəallıq nümayiş etdirir [1]. Dövlətlərin öz səlahiyyətlərini effektiv həyata keçirməsinə regional və dünyəvi dövlətlərarası və qeyri-hökumət təşkilatları, institutları timsalında transmilli korporasiyaların və başqa transmilli aktorların genişlənən fəaliyyət dairəsi güclü təsir göstərir. Məsələn, neftin, qazın, kofenin, südün və s. qiymətinin qaldırılması və ya aşağı salınması ayrı-ayrı hökumətlərin qərarında deyil, OPEK, AB və başqa beynəlxalq təşkilatlar səviyyəsində müzakirə edilir [4, s.90].

İnkişaf etmiş kapitalist sənaye dövlətləri qlobal sistemdə sərbəst bazar iqtisadiyyatı modelini irəli sürməklə dünyanın iqtisadi sistemə nəzarət edir və bu prosesi təşkil edərək beynəlxalq təşkilatlardan psixoloji təzyiq vasitəsi kimi istifadə edir. Beləliklə, beynəlxalq təşkilatlar beynəlxalq sistemdə müxtəlif maraq qruplarına tabe olmuş vəziyyətdədir. Bu reallıq dünya siyasətində qeyri-sabitlik yaradır. Məhz bütün bu səbəblər nəzərə alındıqda dünyanın digər qütbü, inkişaf etməkdə olan sənaye dövlətləri mövcud vəziyyətə etiraz edir. Xüsusilə, belə bir məqamda kiçik dövlətlər üçün beynəlxalq təşkilatların qərarverici orqanlarında təmsil olunmaq fəvqəladə önəmlidir. Böyük dövlətlərin nəzarətində olan bu tip transmilli korporasiyalar, beynəlxalq təşkilatlar münaqişələrin həlli məsələsində ədalətli davrana bilməz. Çünki bu tip beynəlxalq təşkilatlarda siyasi monopoliya amili ciddi amildir. Böyük dövlətlərin nəzarəti altında olan bu təşkilatların qlobal münaqişələrin həlli prosesində obyektiv davranması mümkün deyil. Bəzən bu tip təşkilatlar böyük dövlətlərin maraqlarına uyğun olaraq münaqişənin tərəfi kimi çıxış edir. Deməli, münaqişələrin həlli istiqamətində beynəlxalq təşkilat münaqişənin tərəfinə çevrildikdə və hansısa güclü dövlətin maraqlarını təmsil etdikdə beynəlxalq nizamı təşkil etmək mümkün olmayacaq.

Bununla da beynəlxalq sistemin strateji fəaliyyətinin tənzimlənməsi məsələsində müəyyən güc qrupları meydana çıxacaq ki, belə bir şəraitdə bu tip transmilli korporasiyalar, beynəlxalq təşkilatlar müxtəlif qrup maraqlarına xidmət edəcək. Nəhayət, dünya siyasətini qüvvələrin balansı sistemində idarəolunan intellektual balans formulu əsasında (siyasi balans sistemində) təşkil etmək məqsədəuyğundur və yalnız bu yolla da transmilli münaqişələrə təsir edib onları sabitləşdirmək mümkün olacaq. Robert Dahılın dediyi kimi, funksional demokratiyanı həm də bu zaman konsepsiyalaşdırmaq mümkündür.

Əks təqdirdə qlobal xaosa gedən yol uzaqda deyil. Çünki hazırkı məqamda dövlətlər (millətlər) arasında dramatik yarışda çoxfunksiyalı subyektlər meydana çıxmışdır. Bu subyektlər qlobal sənaye korporasiyaları, transmilli şirkətlər və qlobal sistemin institutları kimi xarakterizə oluna bilər. Xüsusilə hərbi sənaye sahəsində ixtisaslaşmış korporasiyalar dünyanın qaynar regionlarında, münaqişələrin baş verdiyi ərazilərdə terrorçu qruplara və dövlətlərə böyük həcmdə silah satmaqla silah ticarətindən milyonlarla dollar mənfəət əldə etməkdədir.

Hərbi sənaye dövlətləri arasında gedən dramatik rəqabət nəticəsində nəhəng silah korporasiyalarının istehsal qabiliyyəti getdikcə artır. Müxtəlif silahların və hərbi komponentlərin böyük həcmdə istehsalı digər tərəfdən liberalizmin qlobal sülh konsepsiyasını sual altında saxlayır. Dünyanın siyasi reallığı ondan ibarətdir ki, neokapitalist sistemdə dövlətlər militarist siyasət həyata keçirir və inkişaf etmiş kapitalist sənaye dövlətləri bir tərəfdən liberal demokratiya fəlsəfəsini beynəlxalq sistemin prinsiplərinə tətbiq edərək digər tərəfdən böyük silah sənaye komplekslərinin istehsal qabiliyyətini gücləndirir və bütün amillər dünyada gedən ikili standartları bir çox aspektdən izah edir.

Qlobal demokratiya və s. amillərin fokuslaşdırılmasında əsas məqsəd kollektiv təhlükəsizlik sistemi adı altında güclü dövlətlərin maraqlarını təmin etməkdir. Silah istehsalından milyonlarla gəlir əldə edən əsas sənaye dövlətləri üçün silahın satış təyinatı önəmli deyil. Əsas olan silahın satılması və gəlirin əldə edilməsidir. Bu tip korporasiyaların istehsal etdiyi silah-sursatların alıcısı isə qeyd olunduğu kimi, təkcə milli dövlətlər deyil. Eyni zamanda, bu silahları satın alıb müxtəlif coğrafiyalarda təşkilatlanan terrorist qruplar və transmilli cinayətkar şəbəkələr mövcuddur. Bütün bu amillər nəzərə alındıqda aydın olur ki, neoliberal iqtisadi sistemdə potensial gəlir təhlükəsizlik amilindən öndədir. Böyük pullar qazanan bu tip korporasiyaların hər biri, eyni zamanda böyük dövlətlərin strateji siyasətinə xidmət etməklə, bir növ geostrateji planda rol oynayır. Bütün bunlar o deməkdir ki, kollektiv təhlükəsizlik qlobal dilemmadır. Bu tip çoxfunksiyalı beynəlxalq strukturların proseslərə təsiri nəticəsində sistem qeyri-müəyyən vəziyyətə düşmüşdür. Beynəlxalq siyasətdə əsas tənzimləyici mexanizmləri formalaşdırmaq nəminə korporasiyaların, transmilli təşkilatların, beynəlxalq əməkdaşlıq qruplarının qlobal siyasətə təsirini azaltmaq və onları nisbətən proseslərdən uzaqlaşdırmaq lazımdır. Yəni dövlətlərarası münasibətlərdə tənzimləyici funksiya daşıyan qurumlar şəffaflaşdırılmalı və bu orqanların fəaliyyəti obyektiv olmalıdır.

Əks təqdirdə qlobal təşkilatların, BMT, BVF, DB, AYİB kimi institusional qurumların statusu yaxın 20 il ərzində öz funksiyasını tamamilə itirə və marjinallaşa bilər. Xüsusilə, BMT Təhlükəsizlik

Şurasının 5 daimi üzvü arasında gedən dramatik rəqabət qurumun fəaliyyətinə mənfi təsir göstərir. BMT və s. beynəlxalq təşkilatların dünya siyasətində oynadığı rol, bu təşkilatların rəşional və funksional aspektdə prinsiplial fəaliyyəti qlobal demokratiyaya gedən yolun xarakterini təşkil edə bilər. Və yaxud da tam əksinə.

Lakin bütün bunlarla bərabər, BMT-nin qlobal siyasətdəki rolu və kütləvi qırğın silahlarının yayılmasının qarşısının alınması istiqamətindəki fəaliyyəti fəvqəladə önəmlidir. Əks təqdirdə bütün bunlar bir sonrakı mərhələdə sivilizasiyaların prosesə əks-təsiri nəticəsində anti-qloballaşma prosesinə gətirib çıxaracaq. Qeyd etmək lazımdır ki, liberalizmin qloballaşma konsepsiyası, əsasən, iqtisadi amilləri nəzərə aldığından bu tip qloballaşma strategiyası qlobal geosiyasət konsepsiyası prinsiplərinə cavab vermir.

Nəticə

Yeni dünya nizamının mahiyyəti dövlətlərin milli maraqlarının təmin olunduğu beynəlxalq münasibətlər sistemində “çoxqütblülüyün” pozulması və mərkəzdə ABŞ-ın dayandığı “təqçütblülüyün” yaranmasından ibarətdir. Əgər 1945–1990-cı illərdə beynəlxalq münasibətlər sistemində SSRİ və ABŞ-ın müvafiq olaraq rəhbərlik etdiyi sosialist və kapitalist dəyərlər ölkələrin, xalqların, insan birliklərinin ictimai davranışını, dövlət quruluşlarının əsaslarını, məqsəd və vəzifələrini müəyyən edirdisə, yeni nizamda bu balans pozulmuşdur. Dünyanın inkişafına, dövlətlərarası münasibətlərə, mövcud və arzuolunan reallıqlara, dövlətlərin fəaliyyətinin məqsəd və vəzifələrinə, insan-cəmiyyət-təbiət münasibətlərinə artıq birqütblü yanaşma nümayiş etdirilir. Beləliklə, XX əsrdə dünyanın siyasi inkişafında və beynəlxalq münasibətlərdə “çoxqütblü” təsir üzərində qurulmuş beynəlxalq münasibətlər sistemi müasir dövrdə yeni dünya nizamı ilə əvəz olunur. Bu da beynəlxalq münasibətlər sisteminin əsas subyekti olan milli dövlətlər arasındakı münasibətlərin nəinki xarakterini, eyni zamanda onların gələcək inkişaf yolunu, ictimai formasıyanı dəyişir və ümumdünya tarixinin gedişinə ciddi təsir göstərir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Məmmədəliyeva, L. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı: müasir çağırışlar, intersosiallıq və islahatların zəruriliyi işığında: [Elektron resurs] / 25.05.2018. URL: <http://newtimes.az/az/processesstrends/5653>.
2. Baradat, L.P. Political Ideologies. Their origins and impact. Prentice Hall / L.P.Baradat. – Prentice Hall, – 2008. – 368 p.
3. Mearsheimer, J.J. The Tragedy of Great Power Politics / J.J.Mearsheimer. – New York: W.W. Norton & Company, – 2001. – 160 p.
4. Abbasbəyli, A. Müasir beynəlxalq münasibətlər və qloballaşma (Dərslik) / A.Abbasbəyli. – Bakı: Şirvanəşr, – 2007. – 164 s.

Аннотация

Международные организации и факторы обуславливающие формирование нового международного ландшафта Мохаммед Акбаров

Конец XX века – начало XXI века характеризуется радикальными изменениями политических процессов, содержаний и сущности международных отношений и международного права, традиционных принципов мировой политики, постепенным лишением национальных суверенных прав и созданием нового мирового порядка. В статье рассматривается деятельность международных организаций в этой области и представлены характерные особенности нового международного порядка.

Ключевые слова: глобализация, международные организации, международный порядок, функция, транснациональная корпорация.

Abstract**International organizations and the new international world order****Mohammed Akbarov**

The end of the twentieth century – the early 21st century is characterized with radical changes in the political processes, in the content and essence of international relations and international law, the traditional principles of world politics, the gradual deprivation of national sovereign rights of the major subjects of the planet's political life, and the new world order. The article reviews the activities of international organizations in this area and presents the characteristics of the new international world order.

Keywords: globalization, international organizations, international world order, function, transnational corporation.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 09.01.2020

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 03.02.2020

Çapa qəbul edilmişdir: 28.02.2020